

Григор'єв В. С.,
Гук О. В.

к.е.н.

МЕХАНІЗМ РОЗГОРТАННЯ КРИЗИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Вступ. В умовах світової фінансової та економічної кризи необхідно досконально вивчити сутність кризи. В даній статті розглядається механізм розгортання кризи на підприємстві.

Механізм поширення кризових явищ у межах економічної системи належить до найменш розроблених та зрозумілих понять, враховуючи складність та багатоаспектність феномену кризи.

Дана стаття є продовженням досліджень А.П.Градова, Б.І.Кузіна, А.Г.Грязьового, О.О.Терещенка, М. Білопольського, С. Біра.

Тематика статті з кожним днем набуває все більшої актуальності – фінансова та економічна криза 2009 року набирає більших обертів, внаслідок чого багато підприємств банкрутують або опиняються на межі банкрутства. Виходячи з циклічності економіки, кожні 8, 35, 100 років криза буде повторюватися, тому необхідно чітко уявляти, особливо управлінцям середньої та вищої ланки, механізм розвитку кризи на рівні окремо взятої виробничої системи (суб'єкта господарювання) для запобігання її появи.

Постановка задачі. Метою даного дослідження є виокремлення передумов розвитку кризових явищ на підприємстві та формування механізму поширення кризи.

Для досягнення мети у роботі було поставлено такі завдання:

1. Поглибити теоретичні основи щодо визначення причин появи кризового стану на підприємстві.
2. Дослідити та систематизувати основні теорії механізму поширення кризи на підприємстві.
3. Виділити механізм розгортання кризи на підприємстві та передумови початку його дії, базуючись на попередніх дослідженнях.
4. Виділити основні фази кризи.

Методологія. Для досягнення поставленої в статті мети було використано такі методи дослідження: порівняльного аналізу, систематизації та узагальнення (уточнення поняття кризи на підприємстві, узагальнення передумов поширення кризи, систематизація та групування фаз розгортання кризи на підприємстві) і формування організаційно-економічного механізму розвитку кризи на підприємстві.

Інформаційною базою дослідження були праці вітчизняних і зарубіжних науковців.

Результати дослідження. Поняття «економічний механізм» увійшло до складу категоріального апарату економічної науки та практики в 60-х роках ХХ сторіччя та пов'язується з ім'ям відомого французького економіста А.Кульмана. Про економічний механізм прийнято говорити у тому разі, коли певне початкове (вихідне) економічне явище «тягне» за собою ряд інших явищ, причому для їх виникнення ніяких додаткових імпульсів не потрібно. Вони виникають одне за одним у певній послідовності та обумовлюють очевидні результати.

Певним чином в основу розуміння сутності механізму розгортання кризи можуть бути покладені розробки, присвячені цьому питанню на макрорівні. Так, ще Дж.М. Кейнс у знаменитій роботі «Нотатки про економічний цикл» звернув увагу на наявність кумулятивного ефекту в процесі поглиблення кризи.

Тобто, згідно з неокейнсіанською теорією, криза є результатом протистояння сил підйому та спаду, в якому останні перемагають. Ця характеристика кризи визначається і дослідниками марксистської школи. Виникнення макроекономічної кризи розглядається як результат «поєднання сил різноманітних механізмів, що генерують та розповсюджують циклічні імпульси». При цьому, «якщо існують умови для розгортання кумулятивних, тобто лавиноподібних процесів, то порушення в одній ланці можуть швидко розповсюджуватися далі, уражуючи інші ланки системи і навіть усю економіку» [1, с. 3–4].

Механізм розвитку кризи на рівні окремо взятої виробничої системи (суб'єкта господарювання) детально розкрито в колективній монографії під загальною редакцією проф., д-ра екон. наук А.П. Градова та Б.І. Кузіна.

Викладений підхід базується на розумінні процесу виникнення кризового стану як одного з різновидів економічного механізму, тобто ланцюга послідовних взаємопов'язаних економічних явищ.

Проаналізувавши всі викладені підходи та об'єднавши їх основні складові, ми прийшли до висновку, що механізм виникнення кризового стану, як і будь-який економічний механізм, «запускається» сигналами, що ініціюють вихідні економічні явища. Під впливом цих вихідних явищ виникає ефект «падаючого доміно», наприкінці якого настає заключне явище - кризовий стан». Доведено, що ініціаторами імпульсів економічних явищ є агенти внутрішнього і зовнішнього оточення. Внутрішні збурення ініціюються елементами стратегічного потенціалу підприємства, зовнішні - детермінантами національного ромба. Передача імпульсів здійснюється по

своєрідних «каналах зв'язку», що існують між агентами внутрішнього і зовнішнього середовища.

Глибина кризового стану та його тривалість залежить від: кількості і сили вихідних економічних явищ; числа і ступеня впливу агентів зовнішнього і внутрішнього середовища; інтенсивності процесу виникнення проміжних економічних явищ; співвідношення і сили проміжних явищ з кожного фактора внутрішнього стану підприємства; значущості окремого фактора в межах даного підприємства у діяльності підприємства.

Що ж є передумовою запуску (початку дії) механізму поширення кризи? Базуючись на теорії управління системами, ми стверджуємо, що дія імпульсів-катализаторів кризи постійно супроводжує підприємство від самого початку його функціонування, що спричиняє можливість виникнення кризи в будь-який момент діяльності підприємства. Але ця можливість до певного моменту не виявляється внаслідок наявності у підприємства особливого механізму, який визначається як внутрішній механізм саморегуляції системи. Саме наявність у системі такого механізму обумовлює такі властивості самокерованих систем (якою визнано підприємство), як гнучкість, адаптивність та стійкість. Поглиблення кризи є свідченням неспроможності внутрішнього механізму саморегуляції системи самостійно нейтралізувати негативний вплив імпульсів-катализаторів кризи внаслідок втрати працездатності або пошкодження [2, с. 17–23].

Через які причини (передумови) відбувається порушення або вихід з ладу механізму саморегуляції? Відповідь на це запитання може ґрунтуватись на усвідомленні концептуальних вимог до організації управління підприємством, викладених у роботі англійського економіста Стаффорда Біра «Мозок фірми», які в узагальнюючому вигляді можуть бути сформульовані так: неефективне управління, недотримання науково обґрунтованих вимог щодо його механізму, методів, процесу, стилю, інструментарію.

Поглиблення розуміння даного твердження знаходимо в дослідженні М.Білопольського «Енвіроніка - наука про розвиток і вдосконалення суспільства та світу». Доведено, що будь-яка система з регулятором (підприємство є прикладом саме такої системи) руйнується, якщо негативний вплив сукупності факторів зовнішнього оточення на систему стає сильнішим, ніж сукупний вплив усіх позитивних факторів, у протилежному випадку вона зберігається як цілісність та розвивається у діяльності підприємства [3, с. 22–29].

Ми виділили головні завдання регулятора системи (функції якого виконує орган управління) для забезпечення підтримки (або досягнення) життєздатності:

- 1) нейтралізація впливу негативних факторів зовнішнього оточення;

2) обмеження кількості факторів зовнішнього оточення, які діють негативно;

3) використання позитивних можливостей, що надаються зовнішнім оточенням (сили та кількості позитивно діючих факторів);

4) цілеспрямоване керівництво функціонуванням системи для досягнення стратегічних цілей та завдань її розвитку, стимуляції внутрішніх сил, що протидіють негативному впливові зовнішнього оточення;

5) забезпечення синхронізації регуляторного впливу зі швидкістю дії негативних або послабленням позитивних факторів, тобто швидкістю поглиблення кризи.

Вихід з ладу внутрішнього механізму саморегуляції не відбувається раптово. Існує певний проміжок часу між дією фактора-каталізатора кризи та досягнення кризою свого апогею - потребою ліквідації підприємства у зв'язку з неможливістю продовження функціонування, і ця характеристика течії кризи (тривалість визрівання або швидкість поглиблення кризи) є індивідуальною властивістю окремої мікроекономічної системи.

Швидкість поглиблення кризи в окремій мікроекономічній системі обумовлюється такими факторами, як кількість структурних ланок, які проходить імпульс-каталізатор кризи в межах системи; типологічні особливості ланок, через які відбувається рух імпульсу-каталізатора; якісні характеристики, внутрішні параметри регуляторів, через які проходить імпульс.

Феномен нерівномірності визрівання (загострення прояву) кризи пояснюється також тим, що внутрішні елементи системи, на які впливає імпульс-каталізатор кризи, нерівнозначні. Залежно від того, на який елемент системи діє імпульс-каталізатор кризи, шлях та швидкість розповсюдження кризових явищ буде суттєво відрізнятися.

Розуміння механізму поглиблення кризи тільки з управлінських позицій є недостатнім без усвідомлення фінансово-економічних аспектів виникнення та поширення імпульсів-каталізаторів кризи, зокрема взаємозв'язку розвитку кризи з порушенням «параметрів життєздатності підприємства», які були розглянуті вище.

У якості імпульсів-каталізаторів кризи можуть розглядатися будь-які процеси та події, що відбуваються у внутрішньому та зовнішньому оточенні підприємства і безпосередньо впливають на параметри життєздатності підприємства або опосередковано на показники, що підтримують життєздатність та обумовлюють їх погіршення.

Завершальним явищем - апогеєм розгортання кризи - є виникнення загрози банкрутства (неспроможність) підприємства, економічною характеристикою якої є неможливість проведення повного розрахунку по зовнішнім зобов'язанням [4, с. 38–44].

Отже, об'єднавши всі результати попередніх досліджень ми прийшли до висновку, що розгортання кризи на рівні мікроекономічної системи структурно декомпонується на 3 фази: прихована криза (або криза ефективності), криза платоспроможності та криза розрахунків по боргах (загроза банкрутства, неспроможність). Розглянемо зовнішні ознаки кожної фази кризи.

1 фаза - криза ефективності (прихована криза). Характерними ознаками цієї стадії є зниження ефективності діяльності підприємства, яка проявляється в негативній динаміці показників прибутковості обороту та капіталу, тривалості операційного та фінансового циклу підприємства, його ринкової вартості та ін. Причиною зниження ефективності є отримання збитків спочатку від проведення окремих господарських операцій, потім - в окремі часові періоди, і поступово - в цілому за результатами господарсько-фінансової діяльності. Спочатку збитки, що виникають, покриваються за рахунок внутрішніх резервів (компенсаторних можливостей) - нерозподілених прибутків минулих періодів, ліквідної частини власного капіталу. Поступово внутрішні резерви протидії поточній збитковості вичерпуються, що обумовлює перехід до наступної фази розвитку кризи.

2 фаза - криза платоспроможності. Характерними ознаками цієї фази кризи є періодичний та довготривалий дефіцит грошових коштів підприємства для виконання ним своїх зобов'язань та фінансування своєї поточної діяльності. Зовнішнім проявом такого становища є виникнення ситуації неплатоспроможності, яка характеризується затримкою у часі здійснення поточних платежів, наявністю економічних санкцій за несвоєчасну сплату, появою простроченої кредиторської заборгованості та непогашених кредитів і позик.

3 фаза - криза розрахунків по боргах (загроза банкрутства, фінансова неспроможність). Поглиблення кризи платоспроможності обумовлює виникнення ситуації, за якої підприємство не може задовольнити вимоги своїх кредиторів протягом певного часу (відповідно до діючого законодавства критичний термін виконання зобов'язань становить три місяці). Це спонукає кредиторів до судового захисту своїх прав шляхом порушення справи про банкрутство суб'єкта підприємницької діяльності.

Теза про нерівномірність розгортання кризових явищ, охоплення ними функціональних підсистем підприємства підтримується багатьма дослідниками та спонукає їх до виокремлення певних стадій у процесі її перебігу. Викладені концептуальні положення механізму розгортання кризи на рівні окремого підприємства є підґрунтям науково обґрунтованого підходу до організації протидії появі та поширенню кризових явищ, а розглянута типологія фаз розгортання кризи використовується в перебігу діагностики їх наявності [5, с. 22–26].

Висновки. У дослідженні узагальнено передумови появи кризових явищ, виокремлено основні фази розвитку кризи та удосконалено механізм розгортання кризи на підприємстві. Запропоновано застосовувати даний механізм управлінням вищої ланки для ефективного управління під час економічної кризи. Це сприятиме завчасному виявленню перших ознак кризи для своєчасних заходів щодо подолання або зменшення негативних наслідків.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що розроблено рекомендації щодо удосконалення механізму розгортання кризи на підприємстві залежно від кожної фази кризи.

У подальших дослідженнях необхідно розширити дослідження вищезазначених напрацювань з урахуванням міжнародного досвіду та його адаптації у вітчизняних умовах.

Література

1. Грязновой А.Г. Антикризисный менеджмент [Текст] / А.Г. Грязновой. – М.: Тандем: ЭКМОС, 1999. – 368 с. – ISBN 8-312-64785-2.
2. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві [Текст] / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с. – ISBN 5-487-27564-1.
3. Клебанова Т.С., Бондар О.М., Мозенкова О.В. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління [Текст] / Т.С. Клебанова, О.М. Бондар, О.В. Мозенкова; ред. О.В.Мозенкова. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2003. – 272 с. – ISBN 7-234-68975-4.
4. Вітлінський В.В. Ризик у менеджменті [Текст] / В.В. Вітлінський. – К.: ТОВ «Борисфен-М», 1996. – 336 с. – ISBN 2-456-38674-3.
5. Ковалев А.П. Как избежать банкротства [Текст] / А.П. Ковалев – М.: Финстатинформ, 1996. – 92 с. – ISBN 8-791-23576-5.